

POLITIČKI PLURALIZAM I POLITIČKA DIMENZIJA KRŠĆANSKE PORUKE

Doticanje političke dimenzije kršćanske pouke do sada je kod nas bilo nezamislivo. Odmicali smo se od bilo kakvog povezivanja politike s kršćanstvom. To je bila opasna tema iako je životna, iako ona mora imati svoje mjesto u kršćanskom naučavanju. Zato možemo konstatirati da je naša pouka krnja u toj materiji.

Bilo da smo govorili o osobi i njezinoj slobodi, bilo o zajedništvu ili društvu, uvijek se prelazilo preko političke dimenzije bilo čovjeka bilo zajednice ili društva. Očito je da ni sada ne želimo govoriti o politici politički, nego se osvrnuti i tretirati kao stvarnost u kojoj se živi i koja je nužna za operativno funkcioniranje društva.

Drugi vat. sabor je progovorio i o političkom životu kršćanske zajednice, ali, čini mi se, to poglavlje iz saborskog dokumenta *Gaudium et spes* najmanje je razrađivano. Skoro je prešućivano u našim poučavanjima iz razloga da ne bi „opolitičili” svoje naučavanje kršćanstva i Crkvu. Saborski dokumenat 'Crkva u suvremenom svijetu' (GS) u broju 73 kaže: „Iz življe svijesti o ljudskom dostojanstvu rađa se u raznim djelovima svijeta nastojanje da se uspostavi takav političko-pravni poredak u kojemu će biti bolje zaštićena ljudska prava ljudske osobe u javnom životu, kao što su pravo slobodnog sastajanja i udruživanja, pravo na izražavanje vlastitog mišljenja te pravo na privatno i javno ispovijedanje vjere. Zaštita prava osobe jest, naime, nužan uvjet da građani, bilo pojedinačno ili udruženi, mogu aktivno sudjelovati u životu i upravi javnih poslova. Kod mnogih se usporedo s kulturnim, privrednim i društvenim napretkom pojačava želja da preuzmu veću odgovornost u uređivanju života političke zajednice... U isto se vrijeme uspostavlja šira suradnja s ciljem da se svi građani, a ne samo neki povlašteni, mogu doista služiti osobnim pravima.”

U pripremanju ovoga poglavlja (da li govoriti ili ne govoriti na Saboru o politici) jedan je biskup (J. M. Paupert) rekao: „Stidljivost Crkve u materiji kršćanskog angažmana u političkim stvarima je zavođenje s puta duša dobre volje... Politički angažman nije fakultativan i kršćani ne mogu ostati neutralni. Ako kršćanstvo nema ništa reći političkom humanitetu, začudio bih se” (*Pour une politique evangelique*, ICI, No 265,1, juin 1966, str. 3–4).

I Sabor nam govori o svrsi političkog arganiziranja: „Pojedinci, obitelji i razne skupine što sačinjavaju građansku zajednicu svjesni su vlastite nedostatnosti da ostvare potpuni ljudski život i uviđaju potrebu šire zajednice u kojoj će svi svakodnevno udruživati svoje sile u cilju sve savršenijeg ostvarivanja općeg dobra. Radi toga oni osnivaju političku zajednicu različitih oblika. Politička zajednica, dakle, postoji radi tog općeg dobra. U nje-mu ona nalazi svoje opravdanje i smisao, iz njega proizlazi njezino izvorno i vlastito pravo (GS, 74).

Već pedeset godina živimo društvenu monolitnost, totalitarizam. Bilo da smo to prihvaćali ili odbijali, rasli smo u monolitizmu bilo s jedne ili druge strane. Socijalistička monolitnost uvjetovala nas je u našem odgoju i shvaćanju, skoro bi se moglo reći, u našem svjetonazoru. Ta monolitnost postala je i nama normalna, naravna i skoro da nismo mogli ni zamišljati drugačije. Odgojeni smo za Crkvu katakomba – a sad?

Jednomylje, jednopartijnost je bio način odgajanja, ponašanja i mišljenja. Očito je da takav način nije bio prirodan niti čovjekovoj naravi, niti društvu, niti samom kršćanstvu. Ipak smo se u svemu tome „snašli“ i ostali živi, ali ne bez velikih posljedica i s velikim nedostacima u ljudskom i kršćanskom razvoju. Zato će političko (društveno) prestrukturiranje u demokraciji tražiti i mentalno prestrukturiranje vjernika i nevjernika, svih građana naše domovine. Prestrukturiranje će se odvijati ne samo na političkom planu već na planu svih ljudskih odnosa, pa i na vjerskom.

POLITIČKI PLURALIZAM I KRŠĆANSKA VJERA

Politički monizam (jednomylje) pogodio je apologetskom naučavanju kršćanstva. Dapače, on je bio nužan. Trebalo se braniti, trebalo je i u pouci opravdavati svoje vjerovanje pred nijekačima, ne samo nijekačima nego i onima koji su svako vjerovanje svodili na praznovjerje. Ateizam je bio službena religija koja se suprostavljala svakom vjerovanju, svakom religijskom ponašanju. Od djetinjstva pa u tijeku cijelog školovanja vršena je ateistička indoktrinacija. Vjeri se suprostavljalo ne samo politički nego i u svim predmetima. Čak se takav stav proglašavao znanstvenim. Sve je drugo prikazivano neznanstveno, što bi značilo neistinito. Ovo nam je sve poznato, kao što su nam poznate sve manire nijekanja vjere ili svodenja vjere na nešto drugo.

Vjeru (kršćanstvo) trebalo je braniti od napadaja. Trebalo se suprostavljati racionalnim argumentima da bi se racionalno opravdalo vjerovanje. Tako je naša pouka dominantno bila prožeta apologetizmom i racionalnošću. Malo se ulazilo u unutarnju sadržinu i ljepotu vjerovanja. Duhovno je bilo potisnuto na račun racionalnoga.

Racionalni način pristupanja bilo kojoj stvarnosti manje je pluralan nego li duhovni pristup. Tek u duhovnosti (duhu) i jest izvor pluralnosti i različitosti. Čim se u vjerovanju stavi naglasak na duhovno već se otvaraju vrata prema pluralizmu. Pogledajmo samo rađanje duhovnih pokreta, oni su uvijek bili različiti od monolitnog vjerovanja u svojem ponašanju, a moglo bi se reći, i u svojem vjerovanju.

Politički, a i drugi susljedno, pluralizam očito iziskuju i drugčije iznošenje i naučavanje kršćanske vjere. Sam pluralizam po svojoj strukturi uvažava različitosti (pluralnost) i ni jednu ne potcjenjuje niti proglašava manje vrijednom. Nijekači (oficijelno i državno) nestaju s naše scene.

Samim time izlazimo na scenu ne da se branimo (apologetiziramo) nego da izložimo vrijednost vjere. Očito to traži snažniju ponudu sadržaja od kojih se živi, to traži razotkrivanje unutarnjeg kršćanskog bogatstva. Traži se iznošenje sadržaja od kojih živi pojedinac, zajednica, i po kojima se može što humanije i demokratskije organizirati zajednički život. Možemo reći, pluralizam u našoj Domovini otvara novo polje naše kerigme i naše evangelizacije, kao i nove načine katehiziranja.

Kad spominjemo pluralizam unutar kršćanske vjere, potrebno je upozoriti i razlikovati pluralizam koji nastaje iz bogatstva i uzrasta vjerovanja od pluralizma koji nastaje iz podjele i dezintegracije. Ovaj posljednji očito nema mjesta unutar našeg vjerovanja jer on

proizlazi iz kaosa i grijeha. Pluralizam koji proizlazi iz bogatstva ljubavi jest kršćanski pluralizam.

Pluralizam u kršćanskom vjerovanju jest *unutarnji* pluralizam, pluralizam različitog iskustva vjerovanja u Boga i Isusa Krista. Iz jedinstva se polazi i jedinstvo je eshatološki dar. U Kristu i po Kristu i s Kristom ponuđeno je definitivno jedinstvo, i to ostaje kao nada vjere i kao poziv svim ljudima da ga prihvate i ostvare u vjeri. I to je nova Kristova zapovijed. Do sada je samo kršćansko zajedništvo moglo biti i iz ugroženosti, nepriznatosti. To je bilo istinsko zajedništvo, zajedništvo u mucu koje je nastojalo osloboditi se svega onoga što smeta da se bude slobodan. To je zajedništvo na putu, putujućeg naroda, nepriznatog zajedništva. „Za slobodu nas Krist oslobodi!“ (Gal 5,1).

Kršćanstvo je osobito jako na ovome putu oslobađanja od svega što smeta da se dođe do istinske slobode i da se živi tu slobodu. To je bio put do istine, put k slobodi (Iv 8,32). Odgajali smo čovjeka za unutarnju slobodu, koju nitko ne može oduzeti. Sav naš govor iz vjere o slobodi odnosio se na slobodu savjesti, slobodu vjerovanja. Sad se nameće potreba i izvanjske slobode. Čovjek nije samo nutrina, on je i izvanjskost.

Pred nama je sada da odgajamo čovjeka koji će živjeti slobodu. Pavao kaže: „Braćo, pozvani ste na slobodu“ (Gal 5,13). Zar cijeli kršćanski sadržaj nije postavljen kao stvarnost kroz koju se dolazi do slobode i u kojoj se živi sloboda? Zar Otkupljenje nije druga riječ za Oslobođenje? Pogledajmo samo poimenice sakramente kroz koje se susreće Krist i rađa novi čovjek: krštenje – oslobođenje od grijeha; ispovijed – oslobođenje svakodnevnih grijeha; euharistija – hrana ljubavi i slobode; krizma – Duh slobode; ženidba – oslobođenje od egoizma; svećenstvo – služenje drugima u slobodi; bol. pomazanje – oslobođenje od tijela.

Iz ovoga proizlazi da će sad kada se ulazi u slobodu trebati i kršćanske sadržaje naglasiti u tome vidu. Trebat će naglasiti socijalnu i političku slobodu, ali isto tako respektiranje i uvažavanje pluralnosti. Slobode nema bez pluralizma.

Drugi vat. sabor kaže: „Konkretni oblici u kojima politička zajednica sređuje svoje ustrojstvo i izvršavanje javne vlasti mogu biti raznoliki, već prema različitom mentalitetu pojedinog naroda i povijesnom napretku. Ali uvijek moraju služiti tome da formiraju čovjeka odgojena, miroljubiva i dobrohotna prema svim ljudima, na korist čitave ljudske obitelji“ (GS 74).

POLITIČKI PLURALIZAM I EVANGELIZACIJA (EVANĐELJE)

Da li se može naći potpora i prisutnost pluralizma u Evandjelju, odnosno može li se govoriti o pluralizmu u evangelizaciji?

Vjera u Isusa Krista kontinuiran je proces unutar samih apostola, pa i unutar kršćanske zajednice. Na istog Isusa Krista različito gleda, drugačije vidi Marko, Matej i Luka, a drugačije Ivan. Tko je Isus Krist različito odgovaraju iako se dopunjavaju, ali su ipak različiti. U njima je vidno jedinstvo, ali je također vidan i pluralizam. I kada ga predstavljaju vode brigu kome govore o Isusu. Različito govore tko je Isus Krist Židovima u Izraelu, drugačije Židovima u dijaspori, opet drugačije Grcima i Rimljanima. Ponavljam, oni se ne suprotstavljaju, ali su također pluralni u svojem odgovoru. Dok je vrlo važno Židovima naglasiti da je on Mesija, tako je važno Grcima da je on Spasitelj, a Ivanu da naglasi da je on Ljubav i Istina.

Samo bogatstvo Isusove osobe je neizrecivo, pa kada se govori ili živi uvijek će to biti djelomično i različito. Prvotna kršćanska zajednica upotrebljavala je više od 50 imena, na-

slova i kvalifikacija kako bi izrekla Isusa. Na primjer, ime Isus upotrebljava se oko 500 puta, Gospodin 350 puta, Sin Čovječji 80 puta, Sin Božji 75 puta, Sin Davidov 20 puta, itd. Pa sjetimo se imenovanja po ljudskim atributima: učitelj, prorok, pravednik, svetac. I na koncu imenovanje Isus je Bog.

Čak su uz Evanđelja kolali i apokrifi, ali i njima se evangeliziralo i širilo vijest o Isusu.

Prodemo li kroz poslanice, tada će nam biti još očitije da je pluralizam prisutan. A u Djelima apostolskim vidimo prisutnost čak i suprostavljanje (Petar i Pavao).

Naglašavam, kao što je evanđelistima trebalo različito govoriti judeokršćanima Palestine, pa judeokršćanima u dijaspori, te Grcima – tako nas to poučava da u pluralnom društvu treba i evangelizirati „pluralno“. Evangelizacija uvijek zahtijeva, jučer kao i danas, da se situira Krista unutar konkretnog ljudskog življenja, takvog kakvog se živi i shvaća unutar povijesnog trenutka. Pluralnost ne znači redukciju bogatstva, nego dapače pluralnost stimulira da se bogatije i svježije izrazi onoga koji je „Sve u svemu“ (Kol 3,11).

POLITIČKI PLURALIZAM I TEOLOŠKI PLURALIZAM

Politički pluralizam sigurno će postaviti i pitanje teološkog pluralizma. Apologetski pristup teološkim temama, očit je. Ne samo kod nas nego je dugo dominirao u cijeloj teologiji. Međutim, u drugim zemljama i drugačijem odnosu prema vjeri, Crkvi i Isusu Kristu usmjeravao je i teologiju na razvijanje dubinskih sadržaja samog kršćanstva. Nema dvojbe da je nas na ovim prostorima društvena i politička situacija također situirala s druge strane. Na jednoobraznost odgovaralo se jednoobrazno.

Može li se govoriti o pluralizmu u teologiji, i to u našoj katoličkoj teologiji? Da postoje različite teologije – to nam je svima poznato. Ali naša teologija ovdje, u hrvatskom narodu, ipak je bila monolitna (odgovor na monolitnost) i malo se u njoj primjećivala specifičnost našeg vjerovanja i našeg vjerskog doživljavanja.

Ako je istina da postoji i da je postojalo različito iskustvo vjere u Isusa Krista – iako je jedan Isus i Bog – to znači da je postojalo i različito teološko interpretiranje toga iskustva (različitog). To znači da je egzistencijalna teologija nužno pluralna. Ako je egzistencijalna onda će biti nužno i pluralna, pa i u jednoj Katoličkoj crkvi. Iako je Učiteljstvo Crkve ono koje usmjerava teološka istraživanja, ipak ono ne može ograničiti teologiju. Sam je K. Rahner apelirao na teologe da su pozvani da s različitih strana „iznađu zajedničku bazu za pluralizam naše epohe u kojoj žive zajednički kršćani s drugim vjernicima i nevjernicima“ (*L' pluralisme en theologie et l' unite du credo de l' Eglise, Concilium, 46/1969/70*).

Teološki pluralizam je legitiman, on se nameće kao nužnost odgovora na različite ideologije i različite ekspresije življenja našeg vremena. Crkva na čelu sa svojim Učiteljstvom treba poticati razvoj teološke misli i nikada unaprijed propisivati do kojeg se zaključka treba doći. Postavka Crkvenog učiteljstva ne može biti na početku i u zaključku teološkog razmišljanja.

Priznati politički pluralizam otvara mogućnost i pluralnih ideologija, otvara i nova teološka pitanja i traži teološke odgovore. To može biti i poticaj razvoju i naše autohtone teologije, teologije postsocijalističkog vremena. Radi samog nijekanja vjere, pa i teologije, i teologija je ostala nedorečena i neizražena u jednom monističkom društvu. Unutar socijalizma nije se razvijala teološka refleksija nad njime. Možda je bilo nekih kasnijih pokušaja, ali kad su vidjeli da socijalizam odumire. I to je bilo već kasno, neegzaktno.

Interesantno bi bilo analizirati teologiju koja je autohtono nastala unutar hrvatskog

naroda i njegovog doživljaja vjere. Imamo univerzalnu (internacionalnu) katoličku teologiju, ali nemamo našu specifičnu. Zato se možda pomalo osjećamo smeteni pred događajima koji su autohtono naši, hrvatski. Prisilni internacionalizam ostavio je i našu teologiju internacionalnom.

Naše autentične teologije više nalazimo u pobožnim popijevkama i pučkim molitvama negoli u teološkim raspravama. Možda je tu razlog da vrlo često svršeni teolozi ne znaju što će sa svojom teologijom. Nitko takvu „ne traži“. Tu se osjeća manjak autentične teologije, ili barem priricanje „zajedničke“ teologije unutar našeg doživljaja kršćanstva.

Zadnji katekizmi su možda nešto naše najoriginalnije, u smislu nečeg što je proizišlo iz vjere i rada kateheta i vjeroučenika. Zato je velika nada da će se katehetika „snaći“ i u pluralnom doživljaju i pluralnoj političnosti.

POLITIČKI PLURALIZAM I PRIPADNOST CRKVI

Teološki pluralizam nailazi na probleme, i sam je po sebi problematičan kad se hoće interpretirati bitne sadržaje vjere. Na tim bitnim sadržajima strukturira se i Crkva i njezina misija u svijetu. Iako se u zadnje vrijeme drugačijim kriterijima procjenjuje pripadnost Crkvi.

Još prije dvadesetak godina neke su se zemlje i njihove biskupske konferencije susrele s pitanjem pluralizma u teologiji i samoj Crkvi. Pokazivali su se znakovi da izvjesni pluralizam neke udaljuje od Crkve i da se time i mijenja kršćanska praksa. Kod nekih se opet moglo zapaziti da pluralizam koristi intenzivnijem življenju Evandjelja.

Katolička crkva uvijek je poznavala unutarnji pluralizam, osobito pluralizam prakse. Tome su potvrda različiti redovi i kongregacije. Sve te različite zajednice pa i različite škole prihvaćale su zajednički Credo, a ipak su bile različite. Nisu one bile različite samo u svojoj životnoj praksi, nego su različito i shvaćale pojedine pozive Evandjelja.

Iz povijesti Crkve poznate su nam različite teološke škole. To je već dugo vremena samo nešto što je nekada bilo. Težilo se prema unifikaciji. I ta je unifikacija kod nas poznata.

Zar Crkva ne protežira različitost pobožnosti? Zar to ne govori o pluralnosti u Crkvi baš u elementima molitve i življenja.

Što je Crkva vitalnija i što je slobodnija, ona iznjedruje svoje unutarnje bogatstvo koje se očituje u pluralnosti. Tada je ta pluralnost izraz bogatstva, a ne podijeljenosti. Kad se Crkva nije trebala braniti od izvanjskih napada, u samoj njoj se pokazivala pluralnost. Zašto i mi trebamo očekivati veći pluralizam u našoj Crkvi. Ne bi bilo u kršćanskom duhu da taj pluralizam govori o razjedinjenosti. Bilo bi poželjno da bude znak ključanja novijih snaga i duhova.

EVANGELIZIRATI POLITIKU

Kao što je kršćanstvo pozvano da evangelizira čovjeka i sve ono što je ljudsko, a među ljudske odnose spada i politika kao oblik zajedničkog organiziranog življenja, tako je pozvano da evangelizira i politiku.

Evangeliziranjem ljudskog dostojanstva evangelizira se i politika. Raditi na ljudskom dostojanstvu, a preskakati politički angažman značilo bi preskočiti instrumentarij preko kojega se ostvaruje ljudsko dostojanstvo. I tu uvijek treba ostati svjestan različitosti na-

ravi političke institucije od religiozne institucije. I tu se suočavamo s jednim paradoksom: svako društvo koje hoće biti „kršćansko“ treba promovirati i obnavljati „laikat“ države, ako hoće uvažavati religioznu slobodu građana. U svakom slučaju treba izbjegavati sakralizaciju totalitarne politike, kao i minimalizirati religioznu teokratsku vlast društva. Jer ne postoji čovjek koji je na jednoj strani političar, a na drugoj religiozan. Uvijek je to jedna konkretna osoba koja je istodobno građanin države i član određene vjerske zajednice. Zato razlikovanje naravi (političke i religiozne) traži integralnost osobe.

Evangelizirajući čovjeka za opće dobro istodobno ga se evangelizira i za politiku. Drugi vat. sabor nam kaže: „Misija koju je Krist povjerio svojoj Crkvi kao njoj vlastitu, nije niti političkog, niti ekonomskog niti socijalnog reda: svrha, naime, koju joj je odredio, religiozna je reda. Ali upravo iz te religiozne misije izvire zadaci, svjetlo i sile koje mogu poslužiti da se ljudska zajednica izgradi i učvrsti po Božjem zakonu. Isto tako, gdje je potrebno, već prema prilikama vremena i mjesta, i sama Crkva može, dapače i mora, promicati djela koja su određena da služe svima“ (GS 42). A o promicanju općeg dobra Sabor kaže: „Kako se međuovisnost ljudi svakim danom povećava i proširuje na čitav svijet, opće dobro, danas sve više postaje općenito te zbog toga obuhvaća prava i dužnosti koje se odnose na čitavo čovječanstvo. Zato svaka skupina mora voditi brigu o potrebama i zakonitim težnjama drugih skupina, dapače o općem dobru čitave ljudske obitelji“ (CS 26).

Svjetska zajednica na putu je da iziđe iz odnosa „milosrđa“ i da se uđe u odnose „pravde“. A ovo iziskuje sasvim drugačije angažiranje kršćanstva. Očito je da je i politika instrumenat preko kojega se ostvaruje općeljudska i osobna pravda i sloboda. Svijest o ljudskim pravima toliko je postala živa u svijesti današnjeg čovjeka da je napravila cijeli prevrat u totalitarnim sustavima. Čovjek i čovječanstvo postali su svjesni svojih prava koja nisu ničiji dar niti bilo čije milosrđe. Sloboda, pravo na rad i druga prava nisu nečiji dar, nečije milosrđe nego nešto što je u strukturi čovjeka. Zar i današnja evangelizacija ne treba progovarati jezikom ljudskih prava? Zar evangelizacija smije ostati od tog nastojanja ljudskog roda? Niti može, niti smije.

II. vat. sabor upućuje riječi čovječanstvu: „Budući da su svi ljudi oduhovljeni razumnom dušom i stvoreni na sliku Božju iste naravi i istog porijekla, i jer svi, od Krista otkupljeni, imaju isti poziv i isto božansko određenje, treba da im se sve više i više prizna temeljna jednakost sviju“ (GS 29).

Zar ljudska prava nisu isplivala u svijest čovječanstva baš putem političkih nastojanja? Zato, angažirati se za ljudska prava, a preskočiti politički angažman, značilo bi ostati u lijepoj ideji bez konkretnog ostvarenja. Isus je baš došao u svijet da spasi svakog čovjeka, da mu vrati dostojanstvo i sva ljudska prava. To je put i poziv Crkvi i svakom kršćaninu.

Pa kao što je cilj evangelizirati civilnu zajednicu, tako je i cilj evangelizirati političku zajednicu. Jedna zajednica treba drugu, a obadvije, očito, čovjeka. Stoga će evangelizacija snažnije djelovati putem socijalne zajednice i preko nje na političku. Pa i sama Crkva puno uvjerljivije i snažnije djeluje na socijalnom polju negoli na političkom. „Vjerna Evandjelju i vršeći svoju misiju u svijetu, Crkva, kojoj je zadatak da promiče i uzdiže što je god istinito, dobro i lijepo u ljudskoj zajednici, učvršćuje mir među ljudima na slavu Božju“ (GS 76). A kad se Crkva odriče evangelizacije putem čiste politike to je zato da bude slobodnija i univerzalnija u svojem navještaju.

Svima nam je jasno da sve ovo što se zbiva s demokratizacijom kod nas traži od evangelizatora i vjeroučenika promjenu mentaliteta i shvaćanja. Potreban je drugačiji odnos katehete i vjeroučenika, potreban je drugačiji katekizam, koji ne bi bio finaliziran sakramentima nego cijelim ljudskim življenjem.

Prijelaz iz monolitnog shvaćanja i ponašanja nije nešto što se događa odjednom. To je proces kojega mi trebamo kršćanski oblikovati.

RASPRAVA NAKON PREDAVANJA

Na pitanje o pluralizmu istaknut je princip Boga koji je jedan u Trojstvu. Bog ljubavi je pluralni Bog, tako pluralizam postoji u biti teologije.

Na misao o našim novim uvjetima života u slobodi, istaknuto je da je lakše bilo boriti se za slobodu nego sada živjeti u slobodi, jer za život u slobodi treba zrelost i suodgovornost. Jedan je diskutant primijetio da Crkva mora promicati operativnu politiku preko socijalnih društava. Istaknuta je misao o zrelosti ljudske osobe. U tu zrelost spada i prihvaćanje da drugi misli drukčije, ali to je proces koji moramo učiti.

Na primjedbu da je naša kateheza bila previše apologetska, predavač je odgovorio da su nam katekizmi pisani tako da više djeluju na razum nego na dušu. Duhovno bogoslovlje bilo je do nedavno sporedni predmet. Treba mijenjati mentalitet.

Uz politički pluralizam treba se privikavati na onaj unutarnji pluralizam, a on počinje od nas samih.